

“НАЦІОНАЛЬНЕ” ТА “ЕТНІЧНЕ” У ПОЛЬСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У сучасній польській антропології, етнології, соціології та загалом у гуманістиці не існує усталених, загальноприйнятих дефініцій таких понять, як “народ”, “нація”, “етнічна” чи “національна група”. Пов’язано це передусім з історичними умовами: повоєнна Польща була моноетнічною державою, і в гуманітарних науках панувала відповідна ідеологія. У класичній антропології приймалося, що етнічні групи відрізняються від народу лише кількісно, а не структурно чи принципом функціонування. Терміном “народ” окреслювалася надплеменна спільнота людей, яких поєднує спільна культура, походження, історія та етнічна територія. Власне таке визначення сьогодні дається поняттю “етнос”¹. Протягом тривалого часу в польській антропології переважало розуміння “етнічної групи” як “культурної”. Культура ж розглядалася як явище статичне, як своєрідна надісторична матриця, що формувала світогляд людей. Сьогодні на передній план висувається проблема багатокультур’я (особливо це стосується прикордонних зон, званих Кресами), але вже не як арифметична сума незмінних культур². Стало загальноприйнятим переконання, що межі культур плинні й не збігаються з етнічними межами. Дослідники вивчають культурні відмінності етнічних, релігійних та інших меншин, які прагнуть визначитися у панівній національній культурі. На пограниччі спостерігаються нові явища: “зростання значення національних ідей, зростання ролі релігії як важливого чинника, який визначає національно-етнічну відмінність, а також посилення релігійно-національної проблематики”³.

У Польщі, як і в усій Західній Європі, інтенсивно розвиваються дві протилежні тенденції – ідея Європи регіонів, які повинні мати власний бюджет, законодавчу й виконавчу владу та мати право на власну закордонну політику, а водночас відбувається інтеграція на рівні існуючих національних держав⁴. В умовах наростаючої глобалізації та інтеграції багато хто з польських дослідників проголосив поняття “народ” неактуальним, застарілим, тим самим відсуваючи питання національних меншин на маргінес⁵. І, без сумніву, передчасно, оскільки саме тепер серед етнічних меншин особливо потужно активізувався процес національного самовизначення. Як пише Г.Бабінський, “світ кінця ХХ століття є світом національних і етнічних культур. Цьому не суперечить явище прогресуючої наддержавної, особливо економічної і політичної інтеграції. Зростання значення етнічності та бажання зберегти етнічну культуру (...) є природною реакцією на уніфікацію культури і домінацію наддержавних структур. Це вказує на те, що об’єднана Європа буде скоріше Європою батьківщин, ніж “сполученими штатами Європи”. Це не програш прихильників інтеграції. Природним середовищем людини є світ культури, особливо національної культури. (...) Етнічні культури існують і будуть існувати на різних рівнях”⁶.

Серед етнічних спільнот у Польщі виділяються три групи, серед яких зафіксовано зростання національних ідей та, як наслідок, конфлікт між культурно-етнічною ідентифікацією та почуттям приналежності до народу-господаря, – це лемки, підляшукі та населення Шльонська (Верхньої Сілезії). Ці спільноти не вміщуються ані в рамки категорії народу, ані в рамки поняття етнічної групи. Вочевидь, саме тому у польській науковій літературі існує велика розбіжність в термінології, за допомогою якої описуються названі групи. Так, щодо лемків застосовуються поняття “етнічна тотожність”⁷ або “етнічно-національна тотожність”⁸; Міхна Е. у назві своєї праці ставить принципове питання: “лемки – етнічна група чи народ?”⁹; С. Журко пише, що лемки знаходяться десь на межі між етнічною групою і народом¹⁰; Жеплінський А. називає лемків національною меншиною, тобто народом¹¹. За переписом населення у 1992 р. у Польщі налічується 160 – 300 тис. українців і 80 тис. лемків¹². У 1925 р. усі карпатські русини були визнані за українців. Від 1945 р. на Україні і в Польщі офіційно не вживається назва “русин”. У лютому 1990 р. в Ужгороді постала організація Товариство Карпатських русинів, яка поставила собі за мету добитися автономії Закарпатської Русі та визнати русинів за окремий східнослов’янський народ. Частина лемків вважає себе українцями – це самовизначення обстоює Об’єднання лемків, яке було утворене у 1990 р. в Горлицях¹³.

За характером самовизначення серед лемків виділяють чотири групи: 1) лемки-українці, 2) лемки-

поляки (спільні державні інтереси), 3) лемко-русини (відмінні від українців), 4) лемки (локальне населення, прив'язане до свого села, культури). Крім того, лемки греко-католики відрізняються від православних лемко-русинів¹⁴.

На думку Івони Кабзінської описану ситуацію можна визначити як “тенденцію до буття народом”¹⁵. Отож, на питання: хто такі лемки – народ чи етнічна меншина? – польська наука сьогодні відповіді не дає.

Деякі дослідники вважають, що основним критерієм визначення національної меншини є не критерій кількості, а факт присутності “десь на світі” власної національної держави. Таким чином, важливим є історично-політичний критерій¹⁶. Прийнято також, що меншини мають своїх теоретиків і політичних лідерів, які утворюють політичне лоббі і домагаються прав, які встановлено міжнародними організаціями для подібних груп. Національні меншини можуть також звертатися до своєї держави з проханням про допомогу. Етнічні меншини такої допомоги не отримують¹⁷. Критерії етнічності не стали – мова, релігія, економіка – ще не достатні визначники етнічної приналежності. Етнічні групи ендогамні, виражають ідеологію прадавнього походження і визнають спільну релігію. Етнічна єдність має характер позараціональний і прихована глибоко в свідомості членів окремої групи¹⁸. Важливим є також однакове ставлення до представників опозиційної групи.

Щодо терміну “народ”, то у польській традиції суспільної думки це поняття завжди пов'язувалося з культурною, а не політичною спільнотою. Найновіші словники встановлюють цей норматив для поняття “етнос”, тоді як поняття “народ” окреслює характерну суспільну організацію¹⁹.

На аналітичному рівні поняття “національне” та “етнічне” принципово відрізняються – “національне” з'являється там, де в гру входить держава, яка виступає від імені певної етнічної групи. Націоналізм виходить з прав громадян, а не культурних коренів і тому може виражати поліетнічну, а навіть надетнічну ідеологію. Етнічну й національну самосвідомість поєднує те, що вони є витвором культури, а не явищем, заданим природою²⁰.

Складні етнонаціональні процеси, які розвиваються серед іноетнічного населення Польщі, вимагають від дослідників пошуків нових шляхів і вдосконалення теоретичного інструментарія. У польській культурології широко використовується досвід зарубіжних вчених. Як і на Заході, у Польщі розрізняють два основних напрями в літературі про етнос і націю, які репрезентують дві теорії – “геологічну” і “гастрономічну”. Прихильників першої теорії називають модерністами, а другої – постмодерністами²¹.

Модерністи вважають, що народ – це реальна історична спільнота, детермінована суспільством і політикою, бере початок від націоналістичних ідей на зламі 18 і 19 ст. Національна свідомість, подібно до геологічної структури ґрунту, складається з окремих історичних та культурних прошарків, які формують національну культуру як систему ідей, знаків, способу поведінки і комунікації²². Важливим у цьому випадку є не суть народу, а його історичне походження і соціологічні основи функціонування як суспільного феномену. Національні міфи творять народ, а не навпаки.

Постмодерністи провели ґрунтовну ревізію цих поглядів. Для них народ – це передусім певна культурна конструкція, своєрідне зібрання артефактів (текстів, матеріальних пам'яток і т. д.), які творять історичні форми дискурсу про “ідею народу”, а також визначають межі етнічної відмінності. Модерністи вивчають структуру і суспільну та політичну детермінацію національного буття, а постмодерністи в центр аналізу ставлять культуру і аналіз текстових конструкцій. Поняття народу зводиться до наррації і тексту, які треба виявити, прочитати та відповідно інтерпретувати. Те, що для модерністів є передачею досвіду і сукупністю основних національних цінностей, для постмодерністів нагадує меню страв, яке складається з символіки, міфів, мови, художньої літератури, офіційного курсу історії. Тобто, за цією теорією, народ – імагінація, культурна фікція²³.

Сучасна польська культурна антропологія, узагальнюючи досвід світової науки, йде шляхом вироблення власних теоретичних позицій у вивченні національних та етнічних проблем.

¹Słownik etnologiczny, pod red. Z. Staszczak. Warszawa-Poznań, 1987, s.110.

²Див.36. Pogranicze kultur, pod red. Cz. Klaka, Rzeszów, 1997.

³Sadowski A. Narody wielkie i małe, Białorusini w Polsce, Kraków, 1991, s. 5.

⁴Czarnecki R. Europa ojczyzn? W: Europa ojczyzn. Materiały z seminarium, red. P. Bromski, Warszawa, 2000, s. 18.

⁵Kurcz Z. Wstęp, W: Mniejszości narodowe w Polsce, red. Z. Kurcz, Wrocław, 1997. s. 7.

⁶Babiński G. Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność. Zróżnicowanie religijne. Tożsamość, Kraków, 1997, s. 27. Цит. за: Kabzinska I. Między grupą etniczną a narodem. w: Etnografia polska. 1 – 2, 2000, s. 52.

⁷Dziewerski M. Lemks as an Ethnic Group, w: Ethnic Minorities and Ethnic Majoritz. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland, red. M. Szczepański, Katowice, 1997, s. 324 – 332.

- ⁸Pacwa B. Religion and Ethnic-National Identity of Lemks, w: Ethnic Minorities... s. 333 – 349.
- ⁹Michna E. Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?, Kraków, 1995
- ¹⁰Zurko J. Łemkowie – między grupą etniczną a narodem, w: Mniejszości narodowe w Polsce, s. 51 –62.
- ¹¹Rzepliński A. Położenie mniejszości narodowych w Polsce, w: Ochrona praw mniejszości narodowych i religijnych, red. Z. Hołda, Lublin, 1993, s. 37 – 66.
- ¹²Mniejszości narodowe w Polsce, red. Z. Kurcz, Wrocław, 1997.
- ¹³Magosci P. Karpato-Rusini: obecny status i perspektywy, w: Sprawy Międzynarodowe, 1992, nr. 7 – 12, s. 26 – 30.
- ¹⁴Michna E. Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?, Kraków, 1995.
- ¹⁵Kabzińska I. Między grupą etniczną a narodem, w: Etnografia polska, 1 – 2, 2000, s. 43.
- ¹⁶Zechowski Z. Nation and ethnic groups, w: Ethnic minorities... , s. 40.
- ¹⁷Так само, с. 35.
- ¹⁸Burszta W. Antropologia kultury, Poznań. 1998. s.137.
- ¹⁹Olechnicki, P, Załęcki, Słownik socjologiczny, Toruń, 1999, s. 136.
- ²⁰Burszta W. Antropologia kultury, s.146.
- ²¹Smith A.D. Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations, “nations and Nationality”, I . s. 3 – 23.
- ²²Gellner E., Narody i nacjonalizm, Warszawa, 1991.
- ²³Burszta W, Antropologia kultury, s. 144 – 145.

Jaroslava Koneva. “National” and “ethnic” in Polish terminology.

The article deals with the particularity of the terminology, theoretical positions in the research of national and ethnic problems in modern Polish cultural anthropology.